

VU Research Portal

In hun eigen woorden - genocide, foltering en andere internationale misdrijven door de ogen van de dader

Smeulers, A.L.

published in

Tijdschrift voor Criminologie
2008

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Smeulers, A. L. (2008). In hun eigen woorden - genocide, foltering en andere internationale misdrijven door de ogen van de dader. *Tijdschrift voor Criminologie*, 50(4), 361-371.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

In hun eigen woorden

Genocide, foltering en andere internationale misdrijven door de ogen van de daders

*Alette Smeulders**

Sociaalwetenschappelijk onderzoek heeft aangetoond dat veel daders van internationale misdrijven, zoals oorlogsmisdrijven, misdrijven tegen de menselijkheid en genocide, relatief gewone mensen zijn zonder een gewelddadig of crimineel verleden en zonder expliciete sadistische neigingen of geestelijke afwijkingen. In dit artikel wil ik inzicht bieden in de leef- en denkwereld van deze daders. In het onderzoek dat hieraan ten grondslag ligt, zijn daartoe data, zoals egodocumenten en interviews met talloze daders, bestudeerd en afgezet tegen zowel criminologische als psychologische verklaringsmodellen. Uit het onderhavige onderzoek is gebleken dat gewone mensen in bepaalde omstandigheden tot daders kunnen transformeren. De crux van dit transformatieproces is gelegen in de veranderende patronen van betekenisgeving: genocide, foltering en andere gewelddadigheden worden niet langer als gruwelijke misdrijven gezien, maar als noodzakelijk en legitiem gekwalificeerd.

Aan de hand van illustratieve citaten zal ik dit proces blootleggen en analyseren waarbij – voor zover mogelijk – aansluiting gezocht zal worden bij criminologische theorievorming. Dit is niet vanzelfsprekend, omdat criminologische theorievorming vooral gebaseerd is op onderzoek naar daders die binnen de nationale rechtsorde delicten begaan, die in strijd zijn met de heersende normen en waarden en waartegen de staat als normhandhaver optreedt. Daarentegen begaan de geselecteerde daders van internationale misdrijven ‘crimes of obedience’ (Kelman & Hamilton, 1989). Waar gewone delinquenten vooral deviant gedrag vertonen, opereren de geselecteerde daders van internationale misdrijven binnen een gezagsstructuur die hen juist tot deze daden verleidt of aanzet. Dat werpt de vraag op in hoeverre de klassieke criminologische verklaringsmodellen wel toepasbaar zijn. Alvorens met deze poging tot theoretische exploratie op basis van empirisch materiaal van start te gaan, zal echter eerst de gebruikte onderzoeksmethode nader worden toegelicht, waarbij de vraag naar de betrouwbaarheid van egodocumenten en interviews centraal staat.

* Dit artikel is geschreven vanuit mijn onderzoek in het kader van de NWO-Vernieuwingsimpuls (Veni subsidieronde 2005).

Op hun woord geloofd?

In dit onderzoek is allerlei informatie verzameld en geanalyseerd, die inzicht kan verschaffen in de leef- en denkwereld van daders van internationale misdrijven. Deze bestaat primair uit egodocumenten zoals dagboeken, brieven en autobiografieën, alsmede interviews en andere verklaringen van de daders zelf. Daarnaast is gebruikgemaakt van informatie van derden die daders gesproken hebben en daar verslag van hebben uitgebracht. Gezocht is naar alle beschikbare informatie over daders die op één of andere manier bij internationale misdrijven en dus oorlogsmisdrijven, misdrijven tegen de menselijkheid en genocide betrokken zijn geweest, die in het Nederlands, Engels, Duits of Frans (al dan niet in vertaling) beschikbaar waren. Dit is gebeurd via zoeksystemen van bibliotheken, het internet, de media (krant en televisie) en door systematisch alle verwijzingen na te zoeken van wetenschappelijke literatuur over daders van internationale misdrijven. In gevallen waarin de authenticiteit van de verhalen in twijfel getrokken kon worden, is ervoor gekozen deze niet voor het onderzoek te gebruiken.

Daarnaast is binnen de literatuur gezocht naar aanvullende informatie over deze daders. Het betreft biografische gegevens en informatie over onder andere hun achtergrond, opleiding, gezondheid, familieomstandigheden, rol en betrokkenheid bij misdrijven. De informatie is op een systematische wijze in een database vastgelegd, waarbij de hoeveelheid beschikbare informatie over specifieke daders erg uiteenloopt. In bepaalde gevallen was er een grote hoeveelheid informatie over één dader beschikbaar; in andere gevallen beperkte de informatie zich tot een kort interview van slechts enkele regels.

Alles bij elkaar genomen is een grote hoeveelheid data verkregen met gegevens van honderden daders. Daders verschillen sterk van elkaar als het gaat om de rol die zij gespeeld hebben, de mate van betrokkenheid bij de misdrijven en het soort misdrijven dat zij hebben begaan. Een belangrijk onderscheid is tussen de politieke leiders, het bureaucratische middenkader en de feitelijke uitvoerders. Daders kunnen ook naar motieven onderscheiden worden; zo kunnen we bijvoorbeeld de fanatiekelingen, de carrièremakers, de opportunisten en de meelopers van elkaar onderscheiden (zie voor een uitgewerkte typologie Smeulers, 2008). Door informatie over alle mogelijke daders te verzamelen, is binnen de database aldus een enorme verscheidenheid aan data over zeer verschillende daders bij elkaar gebracht.

Voor dit artikel is specifiek aandacht besteed aan daders die onderdeel uitmaakten van een gemilitariseerde eenheid en die vanuit hun functie direct (c.q. fysiek) betrokken zijn geweest bij internationale misdrijven. Het betreft daarbinnen de laaggeklasseerde daders die crimes of obedience hebben begaan en hun misdrijven op instigatie van, als een gevolg van een direct bevel, dan wel met goedkeuring van de staat hebben begaan. Het gaat hierbij niet noodzakelijkerwijs om een traceerbaar expliciet bevel van hogerhand tot het begaan van de misdrijven (dat is zelden beschikbaar), maar cruciaal is dat in de beleving van de dader de handelingen geoorloofd waren, dan wel van hem verwacht werden. Wel is nagegaan of de dader dit in redelijkheid kon veronderstellen en zijn alleen daders onderzocht die functioneerden binnen regimes waarvan bekend is dat zij zich schuldig hebben gemaakt aan internationale misdrijven en andere grove mensenrechtenschendingen.

Voor het overige is echter niet geselecteerd naar soort regime, plaats of tijd. Onder meer zijn daders bestudeerd uit Nazi-Duitsland, de Zuid-Amerikaanse dictatoriale regimes van het midden van de jaren zeventig van de vorige eeuw, het kolonelsregime in Griekenland (1967-1974) en het apartheidsregime in Zuid-Afrika. Vanuit macroperspectief zijn deze regimes moeilijk met elkaar te vergelijken, omdat bij elk regime verschillende politieke, economische en sociale omstandigheden een rol speelden en ook de heersende ideologie telkens een andere was. Wel is gebleken dat de daders van deze zeer verschillende regimes veel met elkaar gemeen hebben, dat de effecten van de context op de betreffende fysieke uitvoerders vrijwel identiek zijn en deze daders dus goed als een groep bestudeerd kunnen worden.

Een belangrijke vraag is natuurlijk in hoeverre de verklaringen van daders als waarheidsgetrouwe weergave van de werkelijkheid gezien mogen worden. Met andere woorden: kunnen daders van internationale misdrijven wel op hun woord geloofd worden? Bestudering van talloze verklaringen en andere data lijkt de conclusie te rechtvaardigen dat het type document en de aard, c.q. inhoud van de verklaring de waarheidsgetrouwheid sterk beïnvloeden. Een verklaring voor een rechtbank waarbij de dader als verdachte terechtstaat, zal in vele gevallen beduidend minder betrouwbaar zijn dan een interview achteraf, als de dader allang veroordeeld is en zijn straf heeft uitgezeten. Bovendien zullen verklaringen over feitelijk gedrag ten aanzien van de eigen betrokkenheid bij misdrijven vaak relatief onbetrouwbaar zijn. Veel daders zullen een aantal van de misdrijven die ze hebben begaan simpelweg ontkennen, anderen zullen heel weinig willen vertellen. Dat alles doet er echter niet aan af dat de bestudeerde egodocumenten en interviews wel een redelijk betrouwbaar beeld lijken te geven als daders hun eigen beleavingswereld schetsen.

Redenen om tot deze conclusie te komen zijn dat daders die bereid zijn te praten over hun verleden de indruk wekken dat ze oprecht zijn. Sommige daders zijn er zelfs jaren nadat de feiten als misdaden zijn gekwalificeerd nog steeds van overtuigd dat zij juist hebben gehandeld, omdat er volgens hen een dwingende noodzaak was om geweld te gebruiken en mensen te folteren en doden, en ze willen anderen daar graag ook van overtuigen. Andere daders worstelen erg met zichzelf en hun verleden, vooral als ze wel beseffen dat de gruwelijke dingen die ze hebben gedaan niet gerechtvaardigd kunnen worden. Deze daders zijn zich er erg van bewust dat ze zichzelf voor de gek hebben gehouden en vertellen daar ook heel open over, zonder zichzelf daarbij in bescherming te nemen. Zij willen hun verhaal kwijt en met zichzelf in het reine komen, en vertellen over hoe ze langzaam maar zeker veranderden en zichzelf dwongen aan de bevelen, het geweld en het lijden van de slachtoffers te wennen. Ze geven daarbij niet altijd een even florissant beeld van zichzelf. Mijn overtuiging dat de verhalen van de daders op dit vlak – het schetsen van de eigen beleavingswereld – redelijk betrouwbaar zijn, wordt bovendien ondersteund door de gevonden resultaten. Ten eerste vertoont de geschetste beleavingswereld van daders uit bijvoorbeeld Nazi-Duitsland opmerkelijke overeenkomsten met de geschetste beleavingswereld van Argentijnse en Zuid-Afrikaanse daders. Daarnaast leveren de verklaringen van de groep geselecteerde daders een evenwichtig beeld op en hebben zij een duidelijk zichtbaar en redelijk consistent verlopend transformatieproces blootgelegd. Dit biedt boven-

dien een plausibele verklaring voor hun gedrag, zeker als men de kennis vanuit de (sociaal)psychologie over hoe gewone mensen op bepaalde omstandigheden reageren (vgl. Staub, 1989; Aronson, 2004; Waller 2007) in ogenschouw neemt. De egodocumenten en interviews geven mijns inziens dan ook een inzichtelijk en relatief betrouwbaar beeld over hoe de daders de wereld en vooral hun eigen handelen daarin zien. Met andere woorden: de wereld zoals deze door de daders wordt beschreven, is niet zozeer de wereld zoals deze werkelijk is, maar zoals zij die zien, en dat is precies wat ik hier beoog te kunnen weergeven.

De context

Daders van internationale misdrijven opereren in een specifieke politieke, ideologische en institutionele context. Omdat de geselecteerde groep daders allen laaggeklasseerde leden van een militaristische organisatie zoals leger, politie of een andere speciale eenheid zijn, is de militaire organisatie en cultuur een belangrijk vertrekpunt van de analyse. Militaristische organisaties worden gekenmerkt door een strakke hiërarchie, harde discipline en een (wettelijke) plicht tot gehoorzaamheid. De training is er mede op gericht individuen een bepaalde gedragscode aan te leren. Zo wordt rekruten het belang van gehoorzaamheid, conformisme en discipline bijgebracht en wordt geleerd dat het doden van de vijand een belangrijk en noodzakelijk onderdeel van het vak is. Daarnaast is de training erop gericht om bij rekruten een geautomatiseerde respons te genereren, die eventuele drempels wegneemt om ook daadwerkelijk op een medemens te schieten en hem of haar te doden. Rekruten zouden tevens moeten leren dat geweld alleen binnen de marges van de wet (lees nadrukkelijk ook: het internationale recht) gebruikt mag worden, maar dat is niet altijd het geval. Soms is de opleiding veel extremer en worden de marges van de wet opgerekt, en wordt rekruten aangeleerd om ook andere (lees: illegitieme) vormen van geweld te gebruiken. Eén van de best gedocumenteerde extreme voorbeelden is de opleiding tot folteraar ten tijde van het kolonelsregime (1967-1974) in Griekenland (cf. Haritos-Fatouras, 2003). Petrou, een dienstplichtige jongen die deze training had ondergaan:

'They changed us into instruments. People without a will of our own. Who obey. You were trained not to think.' (Your neighbor's son)

Binnen deze zeer dwingende opleiding werden de rekruten onderworpen aan een extreem zware training waarin ze zelf continu vernederd en regelmatig mishandeld werden. Doel was de rekruten te breken om hen vervolgens naar het gewenste rolmodel weer op te bouwen. De opleiding kan dan ook als een dwingende resocialisatie gezien worden, waarin rekruten bepaalde normen, waarden en attitudes opgedrongen krijgen. Die normen en waarden houden een rechtvaardiging in van extreem en illegitiem geweld.

Niet iedere militaire opleiding is zo extreem als de genoemde Griekse folteropleiding, maar veel van de bestudeerde daders hebben een militaire training ondergaan, waarin hen zowel bepaald normoverschrijdend gedrag werd aangeleerd als de rationalisatie en rechtvaardiging van dat gedrag. De vergelijking met

Sutherland's differentiële associatietheorie dringt zich op, zij het dat het leer- en socialiseringsproces niet binnen intieme persoonlijke groepen, maar binnen een militaire eenheid plaatsvindt en het proces veel dwingender verloopt. Binnen militaire organisaties en/of speciale elite-eenheden ontstaat aldus een specifieke subcultuur met een eigen gedragscode en regels, waarin bepaalde vormen van geweld als acceptabel en noodzakelijk worden gezien, en de gebruikelijke normen en wetten buiten toepassing worden geacht. Binnen met name autoritaire en gewelddadige regimes vormt propaganda vaak een belangrijk onderdeel van de training, maar wordt rekruten vooral geleerd dat hun enige verantwoordelijkheid erin gelegen is om bevelen op te volgen. Ze worden geacht het nadenken over de eventuele morele gevolgen van deze bevelen aan hun superieuren over te laten. En belangrijker nog: geweld en foltering worden gepresenteerd alsof het niets uitzonderlijks, maar iets heel normaals is.

'I think the whole training of EAT/ESA had one goal: to make you think that what you were asked to do was completely normal.' (Haritos-Fatouras, 2003, 82)

'The worst thing was that they tried to make us have a relaxed attitude about torture. They did it just by talking about it. It was an everyday matter, nothing to be ashamed of, something you just do. There was no question, you just had to do it. After a couple of weeks, they brought in a prisoner and the instructor said, "Now we have to torture him to get the information we need." It was like he was telling you that we were going for a walk.' (Conroy, 2000, 103)

Tijdens de trainingsperiode, die vaak een maand of drie duurt, worden de rekruten op een heel bewuste en efficiënte wijze klaargestoomd voor het 'echte werk'.

De eerste keer en de noodzaak tot gewenning en professionalisering

Eén van de meest opvallende bevindingen uit mijn onderzoek is dat ondanks de training vrijwel alle daders met afschuw en ontzetting reageren op de eerste keer dat zij een extreem geweldsdelict begaan, zoals het folteren van een gevangene of het vermoorden van een politieke opponent. Een Zuid-Afrikaanse dader ten tijde van het apartheidsregime vertelt:

'He had actually died during the night as a result of the beating. I just remember my stomach flipping over and I just felt absolutely horrible. I felt very, very bad about what had happened (...) I had heard about people disappearing after interrogation before, but this was the first time I had ever been involved directly in something like that.' (Foster e.a., 2005, 134)

Daders vertonen op dat moment dezelfde menselijke reactie als de meeste mensen bij het zien van de gevolgen van extreem geweld. Daders kunnen vervolgens de conclusie trekken dat ze iets vreselijks hebben gedaan en beslissen dit nooit meer te doen. Dat is in theorie mogelijk, maar in de praktijk veel moeilijker. Ten eerste zou dit betekenen dat de daders niet alleen voor zichzelf, maar ook ten overstaan van anderen moeten bekennen dat zij iets vreselijks hebben gedaan. Daarnaast

betekent het ook dat zij de groep die verantwoordelijk is voor de misdrijven openlijk de rug toekeren en dat zal henzelf in groot gevaar brengen. Veel daders voelen dan ook een grote sociale druk om geen twijfel of mededogen te tonen.

'(...) that really, really flipped my mind. I was quite shattered, but of course being amongst that kind of group and the peer pressure, you can't let your guard slip or show squeamishness. You had to grin and bear it.' (Foster e.a., 2005, 131)

Om na de eerste misdrijven direct te stoppen wordt door veel daders dan ook niet eens overwogen. Veruit de meeste daders zullen in reactie op hun eigen emotionele afschuw en veelal ook sterke gewetenswroeging soms bewust, soms bijna onwillekeurig op zoek gaan naar verklaringen en rechtvaardigingen voor hun eigen gedrag. Om psychisch gezond te blijven, streeft de mens van nature naar een positief zelfbeeld (Aronson 2004, 144): de wetenschap een gruwelijke folteraar of sadistische moordenaar te zijn, strookt niet met een positief zelfbeeld. Als iemand zoiets afschuwelijks gedaan heeft, treden uit puur psychisch zelfbehoud deels bewuste en deels onbewuste psychologische verdedigingsmechanismen in werking, die de dader tegen verterende gedachten van zelfverwijt beschermen en het geweten moeten sussen. Daders zoeken na hun misdrijven onwillekeurig naar verklaringen en rechtvaardigingen, vooral om met zichzelf verder te kunnen leven. Een aantal daders vertelt heel open hoe ze krampachtig naar rechtvaardigingen zochten en zichzelf dwongen om aan de gang van zaken te wennen en in de eigen rechtvaardigingen te gaan geloven, om zo te voorkomen dat zij telkens opnieuw door afschuw en ontzetting overvallen werden.

'"You yourself tortured?" I said. He nodded. "It was horrible," he said. "The prisoner would be tied down, and I'd have to interrogate him. I felt destroyed. When you think about the enemy, it's depersonalized. But it's not that way (...) You have to get used to it."' (Rosenberg, 1991, 129)

Uiteindelijk lukt dat en raken daders aan het geweld gewend.

'I can only say that when you first start doing the job, it is hard (...) You hide yourself and cry, nobody can see you. Later on, you do not cry, you only feel sad. You feel a knot in your throat but you can hold back the tears. And after (...) not wanting to (...) but wanting to, you start getting used to it.' (González & Valenzuela Morales, 1985, 15)

'When you see a selection for the first time – I'm not talking only about myself. I'm talking about the most hardened SS people (...) you (...) how children and women are selected. Then you are so shocked (...) that it just cannot be described. And after a few weeks one can be accustomed to it. And that cannot be explained to anybody.' (Lifton, 1987, 197)

Daders gaan langzaam maar zeker een andere betekenis geven aan de misdrijven die zij hebben begaan: een betekenis die beter strookt met het gewenste positieve zelfbeeld en die de cognitieve dissonantie die ze ervaren, reduceert.

Van ontkenning en rechtvaardiging tot een geconstrueerde werkelijkheid

De natuurlijke psychische afweermechanismen van de daders zelf en de hele omgeving van de dader – vooral zijn mededaders en de militaire eenheid waarin de dader zich bevindt – zijn er ten tijde van de misdrijven en achteraf op gericht om dit proces van (zelf-)rechtvaardiging te ondersteunen. Uit de egodocumenten en interviews blijkt dat daders daarbij gebruikmaken van neutralisatietechnieken die een opmerkelijke parallel vertonen met de neutralisatietechnieken die Sykes en Matza (1957) lang geleden beschreven ten aanzien van gewone delinquenten. Daders ontkennen dat er slachtoffers zijn en als die er zijn, hebben die het verdiend, zij ontkennen dat er onrecht is gedaan en als dat toch geconstateerd wordt, stellen ze dat het noodzakelijk was. De daders ontkennen dat zij zelf verantwoordelijkheid voor enige misdaad dragen, omdat er geen misdrijven zijn begaan en zij binnen de strakke hiërarchie slechts de verantwoordelijkheid hadden bevelen op te volgen. Daarnaast zullen daders veelal een beroep doen op hogere doelen: geweld, moord, verkrachting en foltering worden begaan in het landsbelang en met de doelstelling een betere wereld te creëren. Daders zullen degenen die hen veroordelen veelal verwijten dat zij geen kennis van zaken hebben, de situatie onderschatten. Veelgehoorde verklaringen van daders zijn: het was immers een bevel, het was oorlogstijd, de slachtoffers vormden een gevaar voor de samenleving, had ik het niet gedaan dan had een ander het wel gedaan.

In de wijze waarop de daders hun daden rechtvaardigen, kan vaak de retoriek van de politieke machthebbers herkend worden. Ook blijkt dat neutralisatietechnieken soms in de staatsideologie geïnstitutionaliseerd zijn en de normen en waarden van deze ideologie via staatsinstellingen als leger en politie aan de daders overgedragen en door hen geïnternaliseerd worden. Net als bij Sykes en Matza (1957) het geval was, verwerpen daders de overheersende normen en waarden en cultuur niet, maar zijn zij ervan overtuigd dat bepaalde regels en wetten op dat moment niet van toepassing zijn. Zij worden daarin gesteund door de autoriteiten en soms ook door de meerderheid van de bevolking.

Foltering en genocide rechtvaardigen is echter gezien het extreme geweld en massale karakter geen gemakkelijke opgave en wat er in die gevallen gebeurt, is dat de dader al dan niet samen met zijn omgeving aan alles wat er gebeurt een andere betekenis geeft en aldus een eigen werkelijkheid creëert (vgl. Crelinsten, 2003). Een werkelijkheid die onderbouwd wordt door het gebruik van eufemismen. Gruwelijke foltermethoden krijgen neutrale namen: een bijna-verstikking onder water wordt 'submarino' genoemd, de genocide op de joden wordt 'Endlösung der Judenfrage', en ook slachtoffers worden met behulp van taal gedehumaniseerd: Tutsi's werden in Ruanda bijvoorbeeld kakkerlakken genoemd.

Omdat taal aan gebeurtenissen betekenis verleent, kan er ook een bepaalde rechtvaardiging in schuilgaan. Dit heeft gevaarlijke implicaties: een volk mag niet vermoord worden, maar een probleem mag wel opgelost worden. Een mens mag niet gedood worden, maar een kakkerlak mag wel vertrappt worden. Daders gaan in de heersende ideologie geloven omdat die hen vrijpleit, zij weten veel niet omdat zij het niet *willen* weten, zij gehoorzamen omdat zij dan de verantwoordelijkheid bij een ander kunnen leggen. Daders kunnen heel ver gaan in het zichzelf wijsmaken

dat zijzelf ondanks hun betrokkenheid bij bijvoorbeeld genocide heel redelijke mensen zijn, die eigenlijk iets goeds doen. Het volgende citaat – afkomstig van Hoess, kampcommandant in Auschwitz – geeft een dergelijke verwrongen gedachtegang goed weer:

'I must admit that this gassing set my mind at rest, for the mass extermination of the Jews was to start soon and now we had a procedure. I always shuddered at the prospect of carrying out extermination by shooting when I thought of the vast numbers concerned, and of the women and children. I was relieved to think that the victims too would be spared all these bloodbaths and suffering until their last moment came.' (Hoess, 1959, 165)

Daders raken uiteindelijk aan de gewelddadigheden gewend en alle gevoelens, gedachten en attitudes die onder normale omstandigheden mensen ervan weerhouden om geweld te gebruiken en misdrijven te plegen, worden geneutraliseerd. De daders gaan in hun eigen rechtvaardigingen geloven en met iedere volgende misdaad wordt de druk om dat vol te houden groter en daarmee ook het geloof dat daaraan gehecht wordt. Het is als een vicieuze cirkel waar daders steeds verder in verstrikt raken. Eenmaal gevangen in deze psychische valkuil is het ontzettend moeilijk om dat proces te doorbreken. Hoe meer misdrijven men immers heeft gepleegd, des te groter de gewetenswroeging en des te extremer de psychische gevolgen als het besef van wat men werkelijk aan het doen is echt zou doordringen.

Onze natuurlijke psychische afweermechanismen zullen alles in het werk stellen om dat te voorkomen. Uit psychisch zelfbehoud zullen daders daarom in hun eigen rechtvaardigingen blijven geloven. Deze zullen voor de dader uiteindelijk een psychologische realiteit worden. Uiteindelijk zullen daders zelfs de meest gruwelijke daden niet meer als misdrijven zien en worden zelfs foltering en genocide pure routine (vgl. Crelinsten, 1993). Daders worden daarin niet alleen gesteund door de organisatie waarvan zij onderdeel uitmaken, maar ook door hun mededaders. Bevindingen uit de organisatiecriminologie, maar ook uit onderzoek naar groepsprocessen binnen bepaalde subculturen en jeugdbendes, leveren naar alle waarschijnlijkheid ook voor dit onderzoek nuttige inzichten op die de wisselwerking tussen de dader en zijn omgeving, groep en organisatie beter kunnen verklaren (zie voor een overzicht o.a. Warr, 2002). Uit het onderzoek naar de daders blijkt in ieder geval dat veel daders, nadat zij actief en fysiek betrokken zijn geraakt bij misdrijven, vaak nog sterker in de heersende ideologie en de noodzaak van het gebruik van geweld gaan geloven dan daarvoor, dat hun omgeving dat proces versterkt.

'When I tortured, basically, I felt it was my duty. A lot of time I found myself repeating the phrases I'd heard in the lessons, like "bloody Communists" and so on. I think I became worse as time went on. I became more a part of the system. I believed in the whole system.' (Haritos-Fatouras, 2003, 82)

Het folteren en doden van een medemens wordt uiteindelijk een routineklus, niets meer en niets minder. Veel daders vertellen dan ook dat het geweld hen uiteindelijk niets meer doet en dat ze dan tot alles in staat zijn. Zie bijvoorbeeld dit citaat van een dader die eerder had toegegeven dat hij de eerste keer nadat hij iemand had gefolterd, gehuild heeft:

'Yes, definitely there comes a moment when you feel nothing about what you are doing.' (Harpers, 1985, 15)

Bovenstaande houdt overigens niet in dat daders willoze subjecten zijn die uitsluitend en alleen door hun omgeving gevormd worden. Van belang is het daarom om nadrukkelijk op te merken dat daders in een wisselwerking met hun omgeving gevormd worden en dat een aantal daders ook door andere, minder prijzenswaardige motieven dan bijvoorbeeld het verdedigen van het landsbelang gedreven wordt. Eenmaal in een elite-eenheid vallen de grenzen vaak weg.

'We were untouchable, we were God. You decided who was to live and who was to die.' (Dirk Coetzee in *Prime Evil*, 2000)

Het wegvallen van iedere sociale controle biedt een aanvullende verklaring voor het verschijnsel dat daders zich in toenemende mate crimineel gaan gedragen. Dat doet er echter niet aan af dat voor deze specifieke groep daders differentiële associatietheorieën in de ruimste zin van het woord mijns inziens het duidelijkst en meest direct toepasbaar zijn.

Hoe kijken daders terug?

Sommige daders blijven na de oorlog of de val van het regime krampachtig in de juistheid van hun handelen geloven.

'What I did for my Fatherland, my faith, and my religion, of course I would do it again (...) I am not repentant. I'm no crybaby like that sorry Scilingo (...) This was a war to save the Nation from terrorist hordes. Look, torture is eternal. It has always existed and always will. It is an essential part of the human being.' (Payne, 2003, 172)

Bij anderen dringt het besef van wat ze werkelijk gedaan hebben of aan het doen zijn opeens door, met alle gevolgen van dien. Twee daders, uit Zuid-Afrika en Zuid-Amerika, vertellen:

'That just changed my whole mind completely. I became aware, for the first time in years, how far I had gone and exactly what I was doing. It was a moment of complete clarity for me and I was filled with (...) self loathing and disgust at myself and this feeling inside of me that I was a murderer. I actually murdered somebody. I felt very bad about that and I just wanted to run away. (...)

I had real problems after that, I had a lot of nightmares and flashbacks, problems in concentrating and a real problem with settling down. I haven't since then been able to settle into one career, or settle into one house, or one job or any kind of pattern. It just seems like there is this restlessness that I must keep moving and moving all the time. It could be a kind of running away.' (Foster e.a., 2005, 140; 142)

'I hear those screams at night and there isn't a day that goes by without their memory (...) It was terrible for everyone (...) I wanted to be a musician and I ended up living this nightmare.' (La Jornada, 2 July 1995)

Slotbeschouwing

Bestudering van de wereld door de ogen van de daders, deel uitmakend van gemilitariseerde organisaties, laat vooral zien hoe deze daders veelal onder druk van de omgeving geleidelijk transformeren. Waar gevoelens van walging en afschuw hen de eerste keer dat zij fysiek geweld gebruiken overvallen, leren zij met die gevoelens om te gaan en hun eigen geweten te sussen. Vooral binnen de militaire organisatie en eenheid krijgen de rekruten via een vorm van sociaal leren en differentiële associatie, morele codes en attitudes aangereikt, die een sterke parallel vertonen met de neutralisatietechnieken van Sykes en Matza (1957). Deze nemen niet alleen vooraf de morele en emotionele remmingen tegen geweld weg, maar rechtvaardigen ook achteraf het gebruik van geweld. Daders van internationale misdrijven gaan daarin echter vaak veel verder dan andere daders en moeten dat ook, omdat het vaak om een hele reeks systematische misdrijven gaat. Samen met hun omgeving en onder druk van hun eigen psychisch welbevinden creëren daders een eigen, geconstrueerde werkelijkheid waarin gruwelijke gewelddaden niet meer als misdrijven, maar als noodzakelijk en legitiem gekwalificeerd worden. Het verwrongen beeld van de werkelijkheid dat de daders schetsen en dat door buitenstaanders vaak wat al te gemakkelijk als verzinsel of zwak excuus wordt afgedaan, lijkt een vrij betrouwbare weergave van de (verwongen) psychische belevingswereld en psychologische realiteit die daders voor zichzelf geschapen hebben. Het is een beeld van de werkelijkheid waarin ze *willen* geloven en waar ze soms krampachtig en tegen beter weten in aan vasthouden. Juist het ontsnappen aan de werkelijkheid door de vlucht in een dergelijke geconstrueerde werkelijkheid lijkt een plausibele verklaring over hoe, waarom en onder welke omstandigheden gewone mensen tot daders kunnen transformeren.

Inzicht in dit proces en de daaraan ten grondslag liggende mechanismen heeft uitsluitend plaats kunnen vinden door naar de daders zelf te luisteren. Daarbij gaat het overigens zeker niet alleen om daders met gewetenswroeging. Zoals uit enkele citaten is gebleken, zijn er ook egodocumenten en interviews gebruikt van daders die in de juistheid van hun handelen blijven geloven en hun handelen blijven rechtvaardigen. In die zin vindt een veel minder grote zelfselectie plaats dan veelal verondersteld wordt. Dat blijkt ook uit het gegeven dat binnen de door mij opgezette en gebruikte database informatie beschikbaar is over alle verschillende typen daders. In vervolgonderzoek zal onder andere via een clusteranalyse de typologie getoetst moeten worden, maar op dit moment is er geen reden om aan

te nemen dat een bepaalde groep daders zich in die zin structureel onderscheidt van andere, dat er niets over hun belevingswereld bekend is. Verder zal in vervolgonderzoek meer naar de verschillen tussen daders en dadergroepen gekeken worden, en zullen casestudies worden gedaan, waarin de bovenstaande bevindingen nader onderzocht zullen worden, hypothesen opgesteld en getoetst worden, en de theorie verder vorm gegeven kan worden. Dan zal het ook nodig zijn om daarnaast gebruik te maken van andere onderzoeksmethoden.

Dit doet er niet aan af dat het bestuderen en analyseren van egodocumenten en interviews van daders de enige methode is om een goed inzicht te krijgen in hun belevingswereld. Juist zo'n unieke informatiebron kan helpen verklaren hoe, waarom en onder welke omstandigheden gewone mensen tot daders van genocide, foltering en andere internationale misdrijven transformeren.

Literatuur

- Aronson, E. (2004). *The social animal*. 9th ed. New York: Worth Publishers.
- Conroy, J. (2000). *Unspeakable acts, ordinary people – the dynamics of torture*. Berkeley: University of California Press.
- Crelinsten, R.D. (2003). The world of torture: a constructed reality. *Theoretical Criminology*, 7(3), 293-318.
- Foster, D., Haupt, P. & De Beer, M. (2005). *The theatre of violence: narratives of protagonists in the South African conflict*. Cape Town: Institute of Justice and Reconciliation.
- González, M. & Valenzuela Morales, A. (1985). Confessions of a state terrorist. *Harper's magazine*, 6, 15-17.
- Haritos-Fatouras, M. (2003). *The psychological origins of institutionalized torture*, London: Routledge.
- Hoess, R. (1959). *Commandant of Auschwitz*, New York: World.
- Kelman, H.C. & Hamilton, V.L. (1989). *Crimes of obedience*. New Haven: Yale University Press.
- Lifton, R.J. (1988). *Nazi doctors: medical killing and the psychology of genocide*. New York: Basic Books.
- Payne, L.A. (2003). Perpetrators' Confessions – truth, reconciliation, and justice in Argentina. In: S.E. Eckstein & T. P. Wickham-Crowley (eds.). *What Justice? Whose Justice? Fighting for fairness in Latin America*. Berkeley: University of California Press, 158-183.
- Rosenberg, T. (1991). *Children of Cain: violence and the violent in Latin America*. New York: William Morrow and Comp., Inc.
- Smeulers, A. (2008). Perpetrators of international crimes: towards a typology. In: A. Smeulers & R. Haveman (eds.) *Supranational Criminology: towards a criminology of international crimes*, Antwerpen: Intersentia, 233-266.
- Staub, E. (1989). *The Roots of Evil – the origins of genocide and other group violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sykes, G.M. & Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: a theory of delinquency. *American sociological review*, 22, 664-670.
- Waller, J. (2007). *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killings*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
- Warr, M. (2002). *Companions in Crime*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Your neighbor's son*, a film by Ebbe Preisler, Greece 1982.
- Prime Evil*, a documentary by Jacques de Pauw, South Africa 2000.